

TÜRKİYE'DE TURİZM HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ

Dr. Öğretim Üyesi Eda DİNERİ¹
Hasan Kalyoncu Üniversitesi
eda.dineri@hku.edu.tr

ÖZ: Ekonominin sürekli gelişen dinamiği makroekonomik istikrarsızlıkları çözmek için ülkeleri, üretken sektörler yaratmaya zorlamaktadır. Turizm sektörünün canlanması turizm ile ilgili diğer sektörlerin gelişmesine ve istihdama önemli katkı sağlamaktadır. Turizmden elde edilen gelirler ülkenin dış ticaret açığının kapanmasını yanı sıra istihdamı artırır, bölgelerin sosyo-ekonomik yönden kalkınmasını sağlar.

Çalışmada turizme dayalı büyüme hipotezinin Türkiye için geçerli olup olmadığı analiz edilmektedir. 1980-2015 dönemi için turizm ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto yöntemi ile incelenmektedir. Analiz sonucunda turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Türkiye için turizme dayalı büyüme yaklaşımının geçerli olduğu tespit edilmiş olup, turizm sektörünün rolünü artıracak politikalar uygulanırsa ekonomik büyümeye katkı sağlayabileceğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Ekonomik büyüme, Zaman Serisi Analizi

THE CASUALTY RELATIONSHIP BETWEEN TOURISM SPENDING AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

ABSTRACT: The ever- evolving dynamic of the economy forces countries to create productive sectors in order to resolve macroeconomic instability. The revival of the tourism sector contributes the development of the sector and employment related to the tourism sector. Incomes from tourism increase the employment as well as close the foreign trade deficit of the country and provide the socio- economic developments of the region.

In the study tourism-led growth hypothesis is analyzed for Turkey whether or not it is valid. The causality relationship between tourism and economic growth for the period 1980-2016 is examined by Toda- Yamamoto method. As a result of the analysis, it was found causality from tourism revenues to economic growth. Tourism –led growth hypothesis was determined is valid for Turkey and if it implements policies to increase of the tourism sector will contribute to economic growth could say.

Key Words: Tourism, Economic Growth, Time Series Analysis

¹ Bu çalışmanın özeti bildiri olarak I.Uluslararası EL – Ruha Sosyal Bilimler Kongresinde yayınlanmıştır.

1. GİRİŞ

Turizm, dünyada son yıllarda en önemli hizmet sektörlerden biri haline gelmiştir. Uluslararası turizm gelirlerinin ülke ekonomilerine katkıları gün geçtikçe artmaktadır. 2017 yılında üçüncü en büyük ihracat kategorisinde yer alan turizmde, turizm gelirleri 1,340 milyar Amerikan dolarına ulaşmıştır (UNWTO, 2018).

Bacasız sanayi olarak da adlandırılan turizm sektörünün gelişmesi döviz gelirlerini artırarak, mal ve hizmet üretiminde gerekli olan sermaye mallarının ve ara malların temin edilmesinde finansman kaynağı olabilir. Turizm sektörünün canlanması, sadece turizm sektöründe değil turizm ile ilgili diğer sektörlerde iş imkânlarının artmasına olanak sağlamaktadır. Turizm sektörü konaklama, yiyecek, ulaşım, gezi, eğlence vb. hizmetlere olan talebi artırarak bu sektörün gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ülkeye gelen turist sayısının artması ile otel, ulaşım, lokanta, gayrimenkul vb. bir çok ihtiyacı da beraberinde getirerek inşaat sektörünü hareketlendirmekte ve demir-çelik sanayisini geliştirmektedir (Yamak vd., 2012, 206). Makroekonomik açıdan incelediğimizde istihdamın yanı sıra ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabında yer alan turizmden elde edilen gelirler, ihracat kalemi içerisinde yer alarak ihracat gelirlerini artırmaktadır. Türkiye’de yaz aylarında cari açık hesapları incelendiğinde turizmden elde edilen gelirlerin artmasından dolayı ihracat ve ithalat arasındaki makas küçülmektedir. Turizmin nicelik yönünden gelişmesiyle birlikte refah düzeyinin ve yaşam standartlarının yükselmesini de sağlamaktadır (Dineri, 2019, 11). Ekonomik açıdan ekonomik büyümeye katkısının yanı sıra sosyal ve kültürel yönden de gelişimine yol açmaktadır.

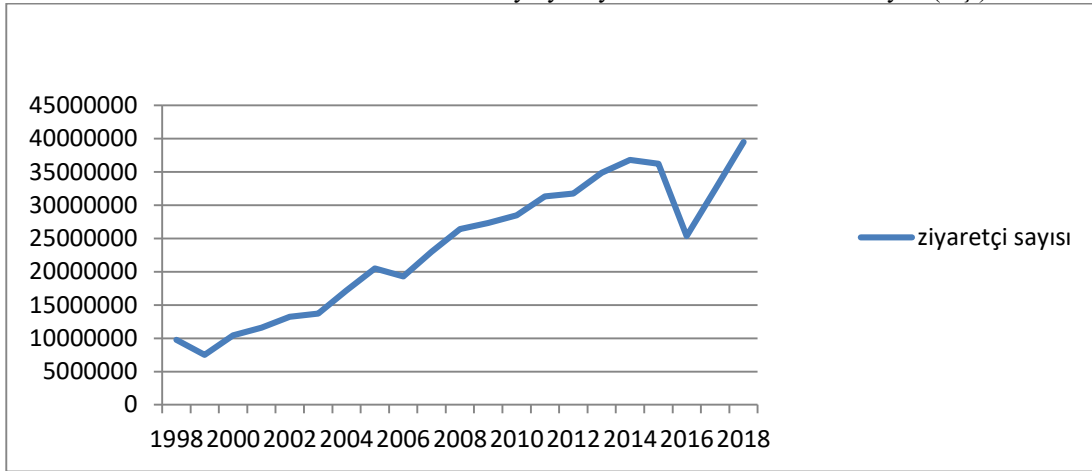
Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi dört yaklaşımla açıklanmaktadır. Birinci yaklaşım turizmden ekonomik büyümeye doğru turizm yanlı büyümedir. Balaguer ve Cantavella-Jorda(2002), Durbarry (2004), Gündüz ve Hatemi (2006), Proenca ve Soukiazı (2008), Aslan (2008), Brida, Carrera ve Risso (2008), Chen ve Chiou-Wei (2009), Lean and Tang (2009), Narayan, Narayan ve Prasad (2010), Akinboade ve Braimoh (2010), Arslantürk, Balcılar, Özdemir (2011), Tang ve Tan (2013), Tang ve Abosedra (2014), Tuğcu (2014) turizm yanlı büyüme yaklaşımını destekleyen bulgular elde etmişlerdir.

İkinci yaklaşım büyüme yanlı turizm olup ekonomik büyümenin turizm sektörünü teşvik ettiği yaklaşımdır. Ekonomik büyümesi yüksek olan ülkelerin elde edilen gelir ve yarattığı pozitif dışsallıklarından dolayı kaynaklarının turizm sektörüne aktarması turizm sektörünü geliştirmektedir. Turizm potansiyelinin artırmak için ülkelerin belirli kaynakları turizm sektörünün altyapısını oluşturmaya ayırmalıdır. Turizm sektörüne yeterince kaynak aktarılması için ekonomik büyüme performansının yüksek olması gerekmektedir. Ekonomik büyümenin düşük seyir izlemesi durumunda ülkeler sektörün kalkınması için yeterince kaynak ayıramamaktadır. Turizme dayalı büyümenin uluslararası turistlerin ülkeye gelmesi diğer ülkeler ile rekabet yoluyla verimliliği artırmak ile birlikte yerel ekonomilerde ölçek ekonomilerinden yararlanılmasını sağlamak gibi iki şekilde ek gelir artışı sağlamaktadır (Balaguer ve Cantavella- Jorda, 2010, 878).

Üçüncü yaklaşım turizm ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğunu açıklayan yaklaşımdır. Seetanah (2011), Lee ve Chien (2008), Kim, Chen, Jang (2006), Ongan ve Demiröz (2005) ekonomik büyüme ile turizm arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğu çalışmaları mevcuttur. Son yaklaşım nötr yaklaşım olarak adlandırılmakta ekonomik büyüme ile turizm arasında bir ilişkinin olmamasıdır. Oh (2005), Öztürk ve Acaravcı (2009), “ Nötr Hipotez” yaklaşımını destekleyen bulgular elde etmişlerdir

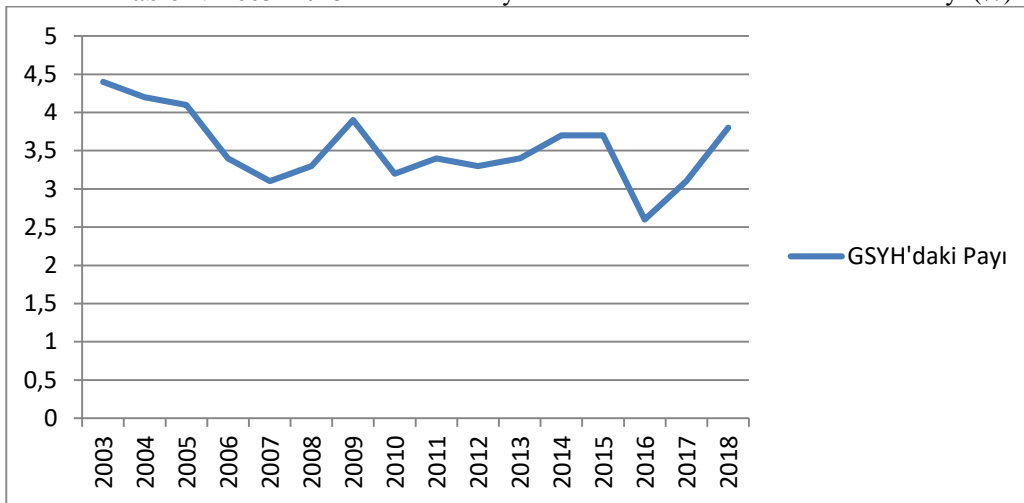
Çalışmada giriş kısmında Türkiye’de yıllar itibari ile turizmin gelişim seyrine, turizm ve ekonomik büyüme ile ilgili literatür çalışmalarına yer verildikten sonra turizm gelirleri, turizm harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki zaman serisi yöntemi ile analiz edilmektedir. Sonuç kısmında da turizm sektörünün gelişmesinin Türkiye’nin kronik sorunlarından olan cari işlemler açığı, istihdam vb. konularda nasıl katkı sağlanabileceğine dair önerilerde bulunmaktadır.

Türkiye deniz- kum – güneş üçlemesine sahip olması ile birlikte doğal, kültürel kaynakları bakımından turizm potansiyeli yüksek bir ülkedir. Bu nedenle turizmden elde edilen gelirler ve ziyaretçi sayısı bakımından genellikle yaz aylarında yüksek olduğu ve mevsimsellik unsurunun etkili olduğu bir ülkedir. Türkiye’de 1980 yılında ihracata dayalı politikalar benimsenmeye başlanması ile turizm sektörü desteklenmeye başlamıştır. Turizm geliri ve ziyaretçi sayısı bu yıldan itibaren sürekli artmıştır. Tablo 1’de yıllar itibari ile Türkiye’ye gelen yabancı ziyaretçilerin sayısı yer almaktadır.

Tablo 1. 1998-2018 Dönemi Türkiye'yi Ziyaret eden Yabancıların Sayısı (kişi)

Kaynak: Turizm İstatistikleri

Yıllar itibari ile incelendiğinde 1999, 2015 ve 2016 yıllarında turizm gelirleri düşmüştür. 1999 yılında Türkiye’de meydana gelen deprem, 2015 yılında Rusya ile yaşanan siyasi kriz ve ülkede yaşanan terör sorunları turizm gelirlerinde azalmaya neden olmuştur. Tablo 2’ye göre, terör, güvenlik sorununa neden olarak turizm gelirlerini etkilemektedir. Nitekim Tablo 2’deki veriler bu görüşü desteklemektedir.

Tablo 2. 2003- 2018 Dönemi Türkiye’de Turizm Gelirlerinin GSYH’deki Payı (%)

Kaynak: Turizm İstatistikleri

1.1. Literatür

Dereli ve Akiş (2019) tarafından yapılan çalışmada 1970-2016 yılları arasında Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemli ilişkinin olmadığı, uzun dönemde turizmden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur.

Yalçınkaya ve Karabulut (2017) çalışmalarında 1965-2016 dönemi için turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmez iken, 1980-2016 dönemleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Bal vd. (2016) 1972-2014 dönemi için Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eş bütünleşme testi ile analiz etmiştir. Yıllık verilerin kullanıldığı bu analizde turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yarattığı ifade edilmiştir.

Topallı (2015), turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eş bütünleşme testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelenmiştir. 1963- 2011 döneminin incelendiği çalışmada turizmden gelire doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Tang ve Abosedra (2014) Lübnan’da turizmin ekonomik büyümeye katkısını 1995-2010 dönemi için analiz etmişlerdir. Granger nedensellik testi sonucunda turizme dayalı büyüme modelinin Lübnan için geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Tang ve Tan (2013) Malezya’da turizmin büyümeye katkısını Granger Nedensellik Testi ile analiz etmiştir. Nedensellik testinde turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu tespit etmiştir.

Polat ve Günay (2012), Türkiye’de ihracatın ve turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Eşbütünleşme yöntemi ve nedensellik analizinin yapıldığı 1969-2009 döneminde ihracat ve turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Arslantürk, Balcılar ve Özdemir (2011) Türkiye ‘de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VECM modeline dayalı Granger Nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. 1963- 2006 döneminin incelendiği bu çalışmada değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı, 1980’lerden itibaren turizmin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğunu ifade etmişlerdir.

Lean ve Tang (2009) Malezya’da turizm ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin 1989–2009 dönemleri için analiz etmişlerdir. Bu analizin sonucunda turizme dayalı büyüme hipotezini destekleyen bulgular bulmuşlardır.

Lee ve Chien (2008), Tayvan’da 1959- 2003 dönemlerinde turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında turizm ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Aslan (2008), Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ile Türkiye’de 1992- 2007 dönemi için turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada turizmin ekonomik büyümeyi desteklediği sonucuna ulaşmıştır.

Bahar (2006), 1963-2004 dönemi için Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin VAR modeli ile incelendiği çalışmada turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu bulunmuştur.

Oh (2005), Kore ekonomisinde turizm büyümesi ile ekonomik genişleme arasındaki ilişkiyi iki aşamalı Engle- Granger ve VAR modeli kullanarak analiz etmiştir. 1975Q1- 2001Q1 dönemlerinin incelendiği çalışmada iki değişken arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi bulunmamıştır. Granger Nedensellik Testi sonuçlarında da büyümeden turizme doğru tek yönlü ilişkisi olduğunu tespit etmiştir.

Gündüz ve Hatemi (2006), Hacker ve Hatemi- j (2006) bootstrap nedensellik analizi yaptıkları çalışmalarında turizme dayalı büyüme hipotezini destekleyen sonuca ulaşmışlardır.

Balaguer ve Cantevalla- Jorda (2002) İspanya’da 1975-1997 dönemi için çeyrek verileri kullanarak uzun dönemde ekonomik büyümede turizmin rolünü inceledikleri çalışmalarında uluslararası turizmin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

2. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada turizm odaklı büyümenin Türkiye için geçerli olup olmadığı incelenmektedir. 1980-2015 dönemi için turizm gelirleri, turizm harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki zaman serisi yöntemi kullanılarak analiz edilmektedir. 2010 baz yılı kişi başına reel büyüme, uluslararası turizm gelirleri (Current US\$), uluslararası turizm harcamaları (Current US\$) verileri kullanılmaktadır. Veri seti World bank veri tabanından temin edilmiştir. Yıllık olarak elde edilen bütün verilerin logaritmaları alınmıştır. Oluşturulan model şu şekilde formüle edilmektedir:

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln gelir_t + \beta_2 \ln harcama + \varepsilon_t \quad (1.1)$$

Modelde β_1 ve β_2 katsayısının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir. Çalışmada öncelikle serilerin birim köklü olup olmadığını test etmek için ADF (1979) (Augmented Dickey Fuller) ve PP (1988) (Phillips Perron) birim kök testlerinden yararlanılmıştır. ADF birim kök testi formülasyonu şu şekildedir:

$$\Delta Y_{t=1} = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1.2)$$

Dickey- Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilen birim kök testinde ΔY_t değişkenin birinci dereceden farkı, k gecikme uzunluğunu, δY_{t-i} gecikmeli fark terimlerini ifade etmektedir. Phillips-Perron (1988) birim kök testi, Dickey-Fuller birim kök testi varsayımları genişletilmiştir. ADF test istatistiğinden farklı olarak parametrik olmayan zayıf bağımlılığa ve heterojeniteye izin veren veri sınıfı sağlamaktadır (Phillips ve Perron, 1988, 335).

Toda-Yamamoto (1995) yaklaşımında, serilerin durağanlık derecesi göz ardı edilerek analiz edilebilmektedir. Toda- Yamamoto yönteminde öncelikle VAR modelinde uygun gecikme uzunluğu belirlenmektedir. Gecikme uzunluğu “(k)” en yüksek bütünleşme derecesi d_{max} ilave edilmektedir. İki bağımsız değişkeninin olduğu VAR modeli aşağıdaki gibi ifade edilmiştir.

$$\ln GDP_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{1(i+d)} \ln GDP_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{2(i+d)} \ln gelir_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{3(i+d)} \ln harcama_{t(i+d)} + \varepsilon_{it} \quad (1.3)$$

$$\ln gelir_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{1(i+d)} \ln gelir_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{2(i+d)} \ln GDP_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{3(i+d)} \ln harcama_{t(i+d)} + \varepsilon_{it} \quad (1.4)$$

$$\ln harcama_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{1(i+d)} \ln harcama_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{2(i+d)} \ln GDP_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{3(i+d)} \ln gelir_{t(i+d)} + \varepsilon_{it} \quad (1.5)$$

3. BULGULAR

1980-2015 döneminin incelendiği çalışmada serilerin birim kök analizi sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Testi

	Düzye		Birinci Farklar	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
İngelir	-1.7378 (0.4038)	-4.0035 (0.0178)	-9.2796(0.0000)	-9.2930 (0.0000)
İnharcama	-2.2128 (0.2056)	-2.3161(0.4148)	-8.34923(0.0000)	-7.7199 (0.0000)
İngdp	-0.6290 (0.8513)	-3.2523(0.0911)	-6.4941(0.0000)	-6.3953(0.0000)

Tablo 4. PP Birim Kök Testi

	Düzye		Birinci Farklar	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
İngelir	-1.8350 (0.3580)	-4.0035 (0.0178)	-12.8518 (0.0000)	-29.6905(0.0000)
İnharcama	-3.9000 (0.0050)	-1.9548 (0.6048)	-8.1591 (0.0000)	-22.2985(0.0000)
İngdp	-0.5559 (0.8678)	-3.3275 (0.0784)	-7.8815 (0.0000)	-7.7277 (0.0000)

- ADF testinde gecikme sayısının belirlenmesinde Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır ve SIC yöntemi ile gecikme sayısı maksimum 10 olarak alınmıştır.

Tablo 3 ve Tablo 4’de ADF ve PP birim kök test sonuçları yer almaktadır. Birim kök test sonuçlarında serilerin %1’de düzeyde durağan olmadığı, serilerin birinci dereceden farkı alındığında

I(I) durağan hale geldiği gösterilmektedir. I(I) düzeyinden durağan olan serilerin uzun dönemde ilişkili olup olmadığına eş bütünleşme analizi ile gerçekleştirilebilir. Tablo 5’de gecikme uzunluğunun belirlenmesi için gecikme uzunluğu testi sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 5. Gecikme Uzunluğu Testi

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SIC	HQ
0	65.53664	NA	4.54E-06	-3.7901	-3.65405	-3.744324
1	143.3751	136.8070*	7.02e-08*	-7.962128*	-7.417943*	-7.779027*
2	149.0863	8.999422	8.70E-08	-7.76281	-6.81048	-7.442377
3	154.1349	7.037507	1.15E-07	-7.52333	-6.16287	-7.065575

*İlgili Kritere göre belirlenen en uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

LR: LR Test İstatistiği, **FPE:** Son Öngörü Hatası, **AIC:** Akaike Bilgi Kriteri, **SIC:** Schwarz Bilgi Kriteri, **HQ:** Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Gecikme uzunluğu testi sonucunda en uygun gecikme sayısı 1 olarak belirlenmiştir. Oto korelasyon sorunun olup olmağı LM testi ile incelenmektedir. Tablo 6’da LM testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. LM Testi

1	4.933348	0.8401
2	4.700185	0.8596
3	11.23158	0.2602
4	12.72303	0.1755
5	5.936477	0.7463
6	19.62548	0.6204
7	4.571863	0.8699
8	8.645693	0.4706
9	12.60636	0.1812
10	8.898765	0.4467
11	7.962864	0.5379
12	12.68014	0.1776

Ters hipotez olan LM testinde, otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır. Değişen varyans sorunu olup olmadığı Tablo 7’de White Testi ile incelenmektedir. White testinde de olasılık dağılımının 0.05’den büyük olması varyans sorununun olmadığını ifade etmektedir.

Tablo 7. White Değişen Varyans Testi

Ki kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık
170.9535	162	0.2996

Tablo 8. Johansen Eş Bütünleşme Testi

Hipotez	İz İstatistiği		Maksimum Testi	
	İstatistik	Kritik değer	İstatistik	Kritik değer
Hiç*	40.63300	24.27596*	23.25707	17.79730*
En fazla 1*	17.37593	12.32090*	15.00565	11.22480*
En fazla 2	2.370283	4.129906	2.370283	4.129906

*Kritik değerler MacKinnon- Michelis(1999) kritik değerleridir. * %1 düzeyi göstermektedir.

1 gecikmeli model için en çok bir eş bütünleşme vektörünün olduğu boş hipotez (H_0) % 5 düzeyinde red edilmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü için Toda-Yamamoto nedensellik yöntemi uygulanmıştır. Tablo 9’da nedensellik sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 9. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

<i>Bağımlı Değişken: lngdp</i>			
	χ^2 İstatistiği	df	Olasılık
İngelir	6.305008	1	0.0120
İnharcama	0.103272	1	0.7479

<i>Bağımlı Değişken: İngelir</i>			
	χ^2 İstatistiği	df	Olasılık
İngdp	0.207395	1	0.6488
İnharcama	9.319486	1	0.0023

<i>Bağımlı Değişken: İnharcama</i>			
	χ^2 İstatistiği	df	Olasılık
İngdp	0.077682	1	0.7805
İngelir	0.749631	1	0.3866

Tablo 9’da görüldüğü üzere turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru ve turizm harcamalarından turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre Türkiye’de turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu söylenebilir. Turizm gelirleri arttıkça ekonomik büyümenin arttığını ifade edebiliriz. Turizm sektörüne yapılan harcamalar arttıkça elde edilen gelirler artmaktadır şeklinde de yorumlayabiliriz.

4. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Turizm sektörü son yıllarda dünya ekonomisinde ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasında önemi artan ve hızla büyüyen dinamik sektörlerden biri haline gelmiştir. Çalışmada Türkiye’de turizme dayalı büyüme yaklaşımının geçerli olup olmadığı test edilmiştir. Analiz kısmında öncelikle değişkenlerin durağanlığı test edildikten sonra uzun dönemde değişkenler arasında ilişkinin olup olmadığı Johansen eş bütünleşme testi ile incelenmiştir. Turizm gelirleri, turizm harcamaları ve ekonomik büyüme arasından uzun dönemde ilişki tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü Toda- Yamamoto nedensellik yöntemi ile incelenmiştir. Nedensellik testi sonucunda turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişki bulunmuştur. Turizme dayalı büyüme hipotezi yaklaşımını destekleyen bulgular elde edilmiştir. Turizm gelirleri arttıkça ekonomik büyümenin arttığı görülmüştür.

Türkiye turizm potansiyeli yüksek olmasına rağmen turizmden elde edilecek gelirlerin artması için alternatif politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Nüfusu gün geçtikçe artan Türkiye’de turizm sektörünün geliştirilmesi turizm sektöründe ve turizm sektörü ile ilişkili sektörlerde işgücü istihdamını artıracaktır. Ülkeye yurtdışından gelen orta ve üst gelir grup ziyaretçi sayısını artırmak için yeni turizm alanları yaratılmalıdır. Kumar turizmi, golf turizmi, yat turizmi ve helal turizmi teşvik edilerek ülkeye daha çok döviz getirecek gelir düzeyi yüksek turistlerin ülkeye olan cazibesi artırılabilir (Dineri, 2019, 18). Bunun yanı sıra son yıllarda Cittaslow uygulamaları arttırılarak kentlerin tarihi dokuları ve özellikleri korunarak bölgelerin kalkınması sağlanabilir.

KAYNAKLAR

- Akinboade, O.A., Braimoh, L. A.(2010). International tourism and economic growth development in South Africa a Granger Causality Test. *International Journal of Tourism Research* 12.
- Aslan ,A.(2014). Tourism Development and Economic Growth in the Mediterranean Countries: Evidence From Panel Granger Causality Tests. *Current Issues in Tourism*, 17:4, 363-372.
- Aslan , A. (2008). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.24, 1, s. 1-11.
- Arslantürk,Y., Balcılar, M., Özdemir, Z. A. (2011). Time- Varying Linkages Between Tourism Receipts and Economic Growth in a Small Open Economy, *Economic Modelling*, 28, p.664-671.
- Bahar, O., Bozkurt, K.(2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm – Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Turizm Araştırmaları Dergisi*. 21(2), 255-265.
- Balaguer, J., Cantavella- Jorda, M. (2010). Tourism as a Long Run Economic Growth Factor: The Spanish Case. *Applied Economics*, 37, 877-884.
- Brida, J. G., Carrera, E., Risso, A. W.(2008). Tourism’s Impact on Long Run Mexican Economic Growth, *Economics Bulletin*, 3(21), 1-8.
- Belloumi, M.(2010). The Relationship Between Tourism Receipts, Real Effective Exchange Rate and Economic Growth in Tunisia. *International Journal of Tourism Research*, 12, 550-560.
- Chen, C., Chiou-Wei, S.,Z. (2009), Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: New Evidence from Taiwan and Korea, *Tourism Management*, 30, 812- 818.
- Chou, M. ,C.(2013). Does Tourism Development Promote Economic Growth in Transition Countries? A Panel Data Analysis. *Economic Modelling*, 23, 226-232.
- Dereli, D.D., Akiş, E. (2019). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi (1970-2016), *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Nisan, Cilt. 33, Sayı 2, 467-477.
- Dickey, D. A., Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, Vol. 49, No.4, p. 1057-1072.
- Dickey, D. A., Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dineri, E. (2019). Ekonomik Büyüme ve Kalkınma, Makroekonomik Göstergelerle Turizm Ekonomisi, Edit. Işık, N., Dineri, E. Nobel yayın evi, s. 1-19.
- Durbarry, R.(2002). The Economic Contribution of Tourism in Mauritius. *Annals of Tourism Research*, 29, 862-865.
- Gunduz, L. Hatemi- J, A.(2006). Is The Tourism- Led Growth Hypothesis Valid For Turkey? *Applied Economics Letters*, 12(8), 499- 504.
- Kim,H. J., Chen, M.H., Jang,S.S.(2006). Tourism Expansion and Economic Development : The Case of Taiwan. *Tourism Management*,27, 925- 933.
- Lean, H.H., Tang, C. F. (2009). Is The Tourism – Led Growth Hypothesis Stable for Malaysia? A Note. *International Journal of Tourism Research*, 12, 375-378.
- Lee, C. C, Chien, M. S.(2008). Structural Breaks, Tourism Development and Economic Growth: Evidence from Taiwan. *Mathematics and Computers in Simulation*. 77, 358- 368.
- Lee, C. C., Chien, M.S.(2008). Tourism Development and Economic Growth: A Closer Look at Panels. *Tourism Management*, 29, 180- 192.
- Oh, C.(2005). The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in The Korean Economy. *Tourism Management*, 26(1), 39-44.
- Ozturk, I., Acaravcı, A.(2009). On The Causality Between Tourism Growth and Economic Growth: Empirical Evidence on Turkey. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 25,73- 81.
- Narayan , P. K., Narayan, S., Prasad, A., Prasad, B. C.(2010). Tourism and Economic Growth : A Panel Data Analysis for Pasific Island Countries. *Tourism Economics*.
- Phillips, P. and Perron P., (1988). Testing for a unit root in time series regression, *Biometrika*, 75, 335-46.
- Polat, E., Günay, S. (2012). Türkiye’de Turizm ve İhracat Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Testi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 16-2, s.204-211.

- Proença, S. ve Soukiazı, E. (2008). Tourism as an Economic Growth Factor: a Case Study for Southern European Countries, *Tourism Economics*, 14 (4): 791–806.
- Seetanah, B.(2011). Assessing The Dynamic Economic İmpact of Tourism for Island Economies. *Annals of Tourism Research*, 38(1), 291- 308.
- Shan, J.,Wilson,K. (2001). Causality Between Trade and Tourism: Empirical Evidence From China, *Applied Economics Letter*, 8, 279-283.
- Tang, C. F., Abosedra,A.(2014). Small Smaple Evidence on The Tourism-Led Growth in Lebanon. *Current Issues in Tourism*. 17(3), 234-246.
- Tang, C.F., Tan, E.C. (2013). How Stable Is The Tourism- Led Growth Hypothesisin Malaysia? Evidence From Disaggregated Tourism Markets. *Tourism Management*. 37, 52- 57.
- Topallı, N. (2015). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: 1963-2011, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Sayı 14, s.340-352.
- Tuğcu, C.T. (2014). Tourism and Economic Growth Nexus Revisited: A Panel Causality Analysis for the Mediteranean Case. *Tourism Management*, 42, 207-212.
- The Economic Impact of Travel& Tourism March 2017, World Travel& Tourism Council
<http://www2.unwto.org/content/why-tourism> Erişim Tarihi:
- Yalçınkaya, Ö., Karabulut, K.(2017). Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Dönemsel ve Yapısal Kırılmalı Bir Zaman Serisi Analizi(1965- 2016). *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), Ekim.
- Yamak, N., Tanrıöver, B., Güneysu, F. (2012). Turizm- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 26, Sayı:2, s. 205-219.
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> Erişim Tarihi:
<http://www2.unwto.org/content/why-tourism> Erişim Tarihi:
- UNWTO Tourism Highlights 2018 Edition, <https://www.e-unwto.org> Erişim tarihi: 01.09.2019
- Turizm İstatistikleri, <http://ttyd.org.tr/tr/turizm-istatistikleri> Erişim tarihi: 01.09.2019

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Dineri, E. (2019). Türkiye’de turizm harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi, *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 106-114.